

MIESTŲ CENTRŲ ATGAIVINIMAS SOCIALINIŲ IR ARCHITEKTŪRINIŲ ASPEKTU – UŽSIENIO PATIRTIS

Indrė Gražulevičiūtė-Vileniškė¹, Vilius Urbonas²

Kauno technologijos universitetas

El. paštas: ¹grazuleviciute@yahoo.co.uk; ²vilius.urbonas@gmail.com

Santrauka. Daugelio Europos miestų centrų struktūra ir architektūra ėmė formuotis dar viduramžiais ar ankstesniais laikais. Šie branduoliai, vėliau tapę šiuolaikinių didmiesčių centrais, nuolat kinta: čia įvairiais laikotarpiais reiškėsi nykimo ir naikinimo tendencijos bei istorinės aplinkos savitumo išsaugojimo pastangos. Lietuvoje kompleksiniai istorinių centrų tvarkymo darbai buvo atliekami sovietinės okupacijos sąlygomis. Sovietinės imperijos uždaramas, ideologiniai aspektai ir valstybinė žemės nuosavybė lėmė tam tikrus architektūrinius sprendimus ir socialinių problemų sprendimo būdus. Atkūrus šalies nepriklausomybę, istoriniuose centruose ėmė reikštis daugelis Vakarų valstybėms būdingų problemų ir tendencijų, tokių kaip gentrifikacija, komercializacija. Tai pagrindžia straipsnio tikslą – išanalizuoti miestų centrų tvarkymo ir atgaivinimo patirtį Vakarų valstybėse, pagrindinę dėmesį skiriant socialiniams ir architektūriniams aspektams.

Reikšminiai žodžiai: miesto centras, istorinė aplinka, paveldosauga, atgaivinimas.

Įvadas

Daugelio dabartinių miestų ir didmiesčių, išaugusių dėl industrializacijos, praeitis siekia viduramžius ar dar ankstesnius istorinius laikotarpius. XIX–XX a. istoriniai miestai apaugo gyvenamaisiais ir pramoniniais rajonais, tačiau jų centrinė padėtis, savitas charakteris ir trauka daugeliu atvejų išliko. Išskiriami du svarbiausi miesto centro požymiai: centrinė padėtis kitų miesto dalių atžvilgiu ir svarbių administracines, ūkines, visuomenines funkcijas vykdančių institucijų susitelkimas jame (Vanagas 1996). Miestai nuolat kinta, taigi ir jų istorinių centrų užstatyta aplinka ir socialinė sudėtis nėra statiškos. Esama atvejų, kai nusidėvėjus dabartinių gyvenimo kokybės reikalavimų neatitinkantiems būstams, miestų centruose ima telktis žemesnių socialinių sluoksnių gyventojai, o neprižiūrima ir niokojama istorinė aplinka pradeda nykti. Pasaulinė patirtis rodo, kad radikali miestų centrų modernizacija arba visiška jų komercializacija taip pat menkina jų savitumą. Miestų centrų nykimo pavojus paskatino įvairių jų išsaugojimo iniciatyvų ir strategijų gimimą. A. M. Tung (2001) teigimu, „istorinių miestų gyventojai bijojo prarasti neįkainojamą ir kiekybiškai neišmatuojamą miesto dvasią, jaučiamą istoriniame miestovaizdyje“. Lietuvos miestų istoriniai centrai tiek sovietiniais metais, tiek atkūrus nepriklausomybę patyrė daugelį šioms miestų dalims charakteringų pokyčių. Tai skatina panagrinėti miestų centrų architektūrinio tvarkymo ir socialinio at-

gaivinimo patirtį užsienio šalyse. Galima išskirti du darbo aktualumą lemiančius veiksniai – Lietuvos kaip pereinamojo laikotarpio pokomunistinės valstybės ypatumus bei architektūros ir visuomenės sąveikos svarbą.

Architektūros ir visuomenės sąveika. J. Vanagas (1996) architektūros socialinės paskirties idėją kildina iš antikos laikų ir Senovės Romos architektūros teoretiko M. P. Vitruvijaus darbų ir pateikia šią idėją iliustruojančią vieno iš miesto sociologijos pradininkų P. H. Chombart de Lauwe citatą: „Architektūra – tai nebylus, nuolatinis architektų ir gyventojų dialogas“. Tyrėjai pabrėžia ne tik pavienių architektūrinių objektų, bet ir urbanistinių struktūrų ir socialinių, ekonominių bei kultūrinių veiksnių sąsajas. Ši idėja itin ryški XX–XXI a. mąstytojų darbuose. Pavyzdžiui, M. Castells nurodo, kad aukštybiniai pastatai miestų centruose, nors ir statomi siekiant pelno, tačiau savo technologija ir perdėta didybe jie simbolizuoja pinigų galią mieste – tai kylančio korporacinio kapitalizmo laikų katedros. M. Castells taip pat pripažįsta visuomenės – socialinių sąjūdžių – galią formuoti miestą (Giddens 2005). V. Petrušonis (2005) išryškina nematerialių vietovės tapatumo pagrindą ir pažintinį jo pobūdį. Socialinio ir architektūrinio bei urbanistinio veiksnių sąsajos itin reikšmingomis tampa miestų istoriniuose centruose, kurie kaip visuomenės bei aplinkos sąveikos ir kultūrinio tęstinumo rezultatai, išaugus žmogaus galiai radikaliai keisti fizinę aplinką ir dėl globalizacijos vykstant spartiems visuomenių pokyčiams, tapo ypač pažeidžiami.

Lietuvos kaip pereinamojo laikotarpio valstybės ypatumai. Pokario laikotarpiu Lietuvos miestų istorinių centrų tvarkymo tikslus ir galimybes bent jau iš dalies lėmė ir reguliavo sovietų režimas. Galimybės semtis patirties iš užsienio kolegų taip pat buvo ribotos – daugiausiai buvo bendradarbiaujama su kitų už „geležinės uždangos“ atsidūrusių valstybių urbanistais, architektais ir restauratoriais. Šiuo laikotarpiu įsigalėjo dvi istorinių centrų tvarkymo kryptys, motyvuojamos gyvenimo sąlygų juose gerinimu: radikali architektūrinė ir urbanistinė inovacija (Buivydas 2006) ir vadinamoji „senamiesčių regeneracija“, kai architektūriniai sprendimai buvo derinami prie aplinkos, sukuriant „pseudoistorinę“ estetiką (Čepaitienė 2005) (1 pav.).

1 pav. Miestų centrų atgaivinimas už „geležinės uždangos“: interpretacijos ir racionalizmo samplaika Kentšyno istoriniame centre (Lenkija) (I. Gražulevičiūtės-Vileniškės nuotrauka)

Fig. 1. Revitalizing urban centre behind the “iron curtain”: a mixture of rationalism and interpretation in the historic centre of Kętrzyn (Poland) (photo by I. Gražulevičiūtė-Vileniškė)

Atkūrus nepriklausomybę ir valstybės gyvenimą ėmus organizuoti demokratiniiais pagrindais, kompleksinis, privačios nuosavybės nepaisantis istorinių miestų dalių atnaujinimas tapo neįmanomas. Dabartiniai įvairia-lypiai ir kartais chaotiški miestų centrų pokyčiai ir socialinės dimensijos nepaisymas skatina apžvelgti Vakarų valstybių, ne vieną šimtmetį derinančių viešuosius ir privačius interesus, patirtį šioje srityje. Miestų centrų atgaivinimo socialinę dimensiją nagrinėti skatina ir kiti pokomunistinės Lietuvos visuomenės ypatumai: nesu-vo-kiamas ar pavėluotai suvokiamas istorinės aplinkos socioekonominis potencialas (Čepaitienė 2005), asmeninės atsakomybės ir iniciatyvos stoka, nepasitikėjimas val-
džios institucijomis bei sovietiniais metais išsišaknijusi korupcija ir jos lemiamas teisinis nihilizmas (Berend

2007). Pavyzdžiui, šiandieninę naujos architektūros kū-rimo Vilniaus istoriniame centre situaciją R. Buivydas (2006) apibūdina kaip „griežtai deklaruojamų reglamen-tavimų ir ne visada nuoseklaus jų vykdymo atspindį“. Panašią mintį pateikia J. Friedmann (2005), nagrinėjęs įvairių valstybių teritorijų planavimo kultūras. Jo teigimu, pokomunistinėse pereinamojo laikotarpio valstybėse įstatymai vieniems galioja labiau negu kitiems, o aplinkos formavimo ir kaitos procesai Vakarų specialistams gali pasirodyti nevaldomi ar nesuprantami.

Darbo tikslas – išanalizuoti istorinių miestų centrų tvarkymo ir atgaivinimo patirtį užsienio šalyse, akcentuo-jant socialinę šio reiškinio dimensiją ir jos raišką priimant pastatų ir erdvių formavimo sprendimus. Siekiant straips-nyje įvardinto tikslo, buvo atlikta literatūros analizė: iš-nagrinėti miestų centrų tvarkymo ir atgaivinimo klausimai mokslininkų darbuose, analizuota praktinė miestų centrų atgaivinimo patirtis, išskiriant pagrindines šios veiklos problemas ir kryptis, susijusias su medžiagi-nės aplinkos formavimu ir socialiniais aspektais.

Miestų centrų tvarkymo bei atgaivinimo patirtis ir kryptys užsienyje

Miestų centrų tvarkymo klausimai teoriniuose darbuose ir dokumentuose. Miestų centrų fiziniams ir socialiniams pokyčiams dėmesio skyrė daugelis užsienio mokslininkų. Pavyzdžiui, A. M. Tung (2001) analizavo įvairių pasaulio miestų istorinių dalių nykimo ir naikimo atvejus ir fizi-nio bei socialinio atgaivinimo bandymus. Jo tyrimas at-skleidžia galimų atgaivinimo strategijų įvairovę, pradedant radikaliomis inovacijomis ir senųjų gyventojų išstūmimu ir baigiant socialiai atsakingomis strategijo-mis, kai istorinės aplinkos renovacija derinama su socia-linio būsto projektais, ir miesto kaip gyvo muziejaus koncepcija. Panašią pasaulio istorinių miestų centrų tvar-kymo patirties apžvalgą pateikia ir R. Picard (2001). Miestų centrų atgaivinimą paveldosauginiu aspektu anali-zavo J. M. Fitch (2001) ir D. Rypkema (2002, 2003). Pavyzdžiui, J. M. Fitch (2001) aptaria pagrindines miestų centrų paveldosauginės problemas, išskirdamas ne tik fizinės aplinkos problemas, tokias kaip nykstantys, šian-dieninių reikalavimų neatitinkantys būstai, transporto ir kitos infrastruktūros problemos, neigiamas oro taršos poveikis istoriniams pastatams, bet ir sociopsichologinius aspektus. Jo teigimu, Vakarų kultūros šalyse, ypač Šiau-rės Amerikoje, įsigali požiūris, kad miestų centrinės dalys yra pasmerktos: didėjant mobilumo galimybėms ir mažė-jant skirtumams tarp miesto ir kaimo, miestų centrai tie-siog išnyks, perleisdami savo funkcijas priemiesčių

teritorijoms. D. Rypkema (2002, 2003) aptarė miestų istorinių centrų ir rajonų atgaivinimo socialinius ir architektūrinius aspektus. Jis daugiausiai dėmesio skyrė paveldosaugai kaip istorinių rajonų socialinio ir ekonominio gyvybingumo varikliui bei gyvenamosios funkcijos plėtrai istorinėse miestų dalyse. Užsienio literatūroje taip pat daug dėmesio skiriama grynai socialinei miestų centrų dimensijai: nusikalstamumui, socialinėms problemoms ir socialinei kaitai. Pavyzdžiui, R. D. F. Bromley *et al.* (2005) analizavo istorinių centrų atgaivinimo, remiantis gyvenamosios funkcijos plėtra, klausimus ir gyventojų, teikiančių pirmenybę gyvenimui miestų centruose, socialines bei demografines charakteristikas. Kiti mokslininkai (Soutworth 2001; Rogers ir Power 2004) miestų centrų nykimo klausimus ir atgaivinimo galimybes analizavo bendros miesto dinamikos – suburbanizacijos ir reurbanizacijos – kontekste.

Apibendrinant galima teigti, kad analizuoti užsienio autoriai, net ir nagrinėdami grynai paveldosauginius ar urbanistinius klausimus, išskirtinį dėmesį skiria socialinei bei ekonominei miestų centrų atgaivinimo dimensijai. Architektūrinei intervencijų raiškai konkrečių rekomendacijų pateikiama retai, pripažįstama galimų sprendimų įvairovė ir pasirinkimo galimybės. Pavyzdžiui, J. M. Fitch (2001) kaip sektinus miestų istorinių dalių atgaivinimo pavyzdžius peikia ir Paryžiaus *Le Marais* rajono, ir istorinio Splito miesto centro atgaivinimo pastangas, nors Splito buvo taikoma interpretuojanti architektūra, o *Le Marais* pasitaiko ir kontrastingų sprendimų. Dėmesį socialiniams ir ekonominiams veiksniams galima aiškinti tuo, kad, demokratijos ir laisvos rinkos sąlygomis vykdant miestų centrų atgaivinimo projektus, neišvengiamai tenka derinti viešuosius, verslo ir vis aktyviau į paveldosaugos procesus įsitraukiančių bendruomenių interesus. J. M. Fitch (2001) teigimu, miestų centrai yra tarsi mazgai, kuriuose susipina ekonominiai, kultūriniai, meniniai veiksniai. Užsienio šalių patirtis rodo, kad ignoruojant bent vieną iš šių veiksnių, pavyzdžiui, estetinį ar socialinį, sunku tikėtis visapusiško miesto centro atgaivinimo ir funkcionavimo.

XX–XXI a. besiformuojančios miestų centrų tvarkymo idėjos ir jų kaita atsispindi ir tarptautiniuose dokumentuose. Pavyzdžiui, 1964 m. paskelbtoje Venecijos chartijoje daugiausiai aptariamai restauravimo ir architektūrinės renovacijos klausimai. Istorinių miestų apsaugos chartijoje, priimtoje Vašingtone 1987 m., kur kas plačiau kalbama apie gyventojų įtraukimą į paveldosaugos procesus, gyvenamojo fondo gerinimą (Bardauskas ir Karčiauskas 1997). Pastaraisiais metais išleistuose

dokumentuose, tokiuose kaip Vienos memorandumas (2005), Teminė miesto aplinkos strategija (Communication... 2006), plėtojama integralaus urbanizuotų teritorijų valdymo koncepcija, kurioje socialiniai, architektūriniai, ekonominiai ir kultūriniai klausimai yra neatskiriamai susiję. Tarptautiniuose dokumentuose deklaruojami miestų centrų atgaivinimui aktualūs teiginiai pateikti 1 lentelėje.

Pagrindinės miestų centrų tvarkymo kryptys. Užsienio mokslininkų pateiktos istorinių miestų centrų tvarkymo koncepcijos ir pavyzdžiai bei tarptautinių dokumentų nuostatos leido išskirti keletą pagrindinių miestų centrų tvarkymo krypčių, pradedant radikalia modernizacija ir baigiant integraliu atgaivinimu (2 lentelė).

Radikali modernizacija kaip gyvenimo sąlygų gerinimas. A. M. Tung (2001) XX a. įvardija griovimo amžiumi ne tik dėl dviejų pasaulinių karų, padariusių neatitaisomą žalą medžiaginiam ir nemedžiaginiam žmonių paveldui. Jo teigimu, ne mažesnę žalą istoriniams miestams ir ypač jų centrams padarė patys jų gyventojai ir ypač radikali pokario modernizacijos pastangos. Centrų modernizacijos užmoji geriausiai iliustruoja dar prieš Antrąjį pasaulinį karą Le Corbusier *Voisin* plane pateikti Paryžiaus centro pertvarkymo siūlymai. Šis radikalus sprendimas tuo metu nebuvo priimtas, tačiau po Antrojo pasaulio karo istoriniuose Europos miestuose, siekiant sukurti geresnes gyvenimo ir darbo sąlygas, buvo įvykdyta ne mažiau drastiškų pokyčių. Pavyzdžiui, Švedijoje septintame ir aštuntame XX a. dešimtmečiais buvo išgriautos didelės istoriniais pastatais užstatytos teritorijos (Fredlund 1991). Londone, A. M. Tung (2001) teigimu, miestovaizdžio savitumui kur kas labiau pakenkė ne Antrojo pasaulio karo bombardavimai, bet pokario intervencijos. Šio laikotarpio intervencijas istoriniuose centruose, kuriomis buvo siekiama tenkinti sanitarinius ir higieninius, apšvietimo, rekreacijos reikalavimus, tačiau kurios sumenkino istorinės aplinkos savitumą, galima apibūdinti Z. Bauman (2007) žodžiais – šiuo atveju pokyčių matas buvo žmogus, tiksliau „tai, kas žmoguje išmatuojama“. Vakarų Europos miestuose vykdant skubotą modernizaciją buvo padarytos panašios klaidos kaip ir už „geležinės uždangos“ atsidūrusiose valstybėse – sukurtos senamiesčiams nebūdingos atviros erdvės ir žalieji plotai, diegtos radikali inovacijos architektūroje. Statyta daug minimalistinės modernizmo architektūros gyvenamųjų ir visuomeninių pastatų, kurių forma ir maselis nedera istorinėje aplinkoje.

1 lentelė. Miestų centrų atgaivinimui reikšmingos nuostatos, pateiktos tarptautiniuose dokumentuose

Table 1. Provisions significant for revitalizing historic urban centres presented in international documents

Tarptautinė paminklų ir kompleksų konservavimo ir restauravimo chartija (Venecijos chartija)		Istorinių miestų apsaugos chartija		Vienos memorandumas tema „Pasaulio paveldas ir šiuolaikinė architektūra – istorinio urbanistinio kraštovaizdžio valdymas“	
1964 m.		1987 m.		2005 m.	
Architektūra, urbanistika	Visuomenė	Architektūra, urbanistika	Visuomenė	Architektūra, urbanistika	Visuomenė
Išlaikyti visą paminklų ir kompleksų autentiškumą	Paminklų apsauga neprieštarauja jų panaudojimui visuomeniniams tikslams	Naujos funkcijos ir infrastruktūra turi būti pritaikytos pagal istorinių miestų ir urbanizuotų zonų specifiką	Tam, kad istorinių miestų apsauga būtų efektyvi, ji turi būti ekonominei ir socialinei raidai skirtos politikos dalis	Negali būti keliamas pavojus istoriniam miesto autentiškumui ir vientisumui	Šiuolaikinė architektūra – reikšminga planuota investicija į suformuotą istorinę aplinką. Ji padidina urbanistinio kraštovaizdžio vertę
Užtikrinti tinkamą ir ilgalaikį paminklo egzistavimą	Yra ribos, kurių neperžengiant galima daryti pakeitimus, remiantis papročių ir poreikių evoliucija	Ansamblis gali būti papildytas naujais elementais, nesuardančiais harmonijos	Tam, kad apsauga būtų efektyvi, į ją būtina įtraukti visus gyventojus	Vengti pseudoistorinių formų. Istorija privalo išlikti lengvai skaitoma	Perspektyviniai sprendimai turi būti grindžiami miesto kaip visumos vizija bei dialogu su susijusiais veikėjais ir suinteresuotais asmenimis
Paminklo ar jo dalies perkėlimas į kitą vietą negali būti leidžiamas	Reikia siekti, kad paminklas būtų suprantamas ir prieinamas	Turi būti saugoma: miesto istorinis vaizdas, įvairių miesto erdvių santykis, pastatų forma bei vidinė ir išorinė išraiška, miesto santykis su aplinka, įvairūs savitumai, susiklostę istorinėje raidoje	Vienas svarbiausių tikslų turi būti gyvenamojo fondo būklės gerinimas	Kokybinėmis intervencijomis reikia užtikrinti kultūros tęstinumą	Šiuolaikinė architektūra istoriniame urbanistiniame kraštovaizdyje turi sietis su plėtros dinamika, skatinti socialinius, ekonominius pokyčius ir augimą
Paminklo elementai negali būti atskirti			Svarbu sudaryti galimybes kuo geriau susipažinti su istorinių miestų ir urbanizuotų zonų raida	Nauja architektūra turėtų skirti dėmesį esamam masteliui	
Restauravimas baigiasi ten, kur prasideda hipotetizės				Planavimas ir projektavimas turi remtis istoriniu stogų vaizdu, sklypų ribomis, vizualinėmis ašimis	Istorinio urbanistinio kraštovaizdžio ateitis reikalauja visų susijusių veikėjų ir institucijų tarpusavio supratimo, bendradarbiavimo, siekiant išsaugoti urbanistinį paveldą, stiprinti vietos tapatumą ir socialinę sanglaudą
Kiekvienos epochos kultūrinis palikimas paminkle turi būti gerbiamas				Projektas turėtų atitikti tam tikrą istorinės struktūros ir architektūros tipą	Svarbu užtikrinti gyvenimo, darbo ir rekreacinės aplinkos kokybę mieste
Nauji elementai turi būti harmoningai susieti į visumą, tačiau skirtis nuo autentiškų					Šiuolaikinė ir istorinė architektūra yra vietos bendruomenės turtas, kuris turėtų tarnauti švietimo tikslams, laisvalaikiui, turizmui ir užtikrinti vertybių rinkos vertę
Turi būti skiriamos didelės pastangos paminklinių kompleksų visumai išsaugoti					

2 lentelė. Pagrindinės miestų centrų tvarkymo kryptys užsienyje (I. Gražulevičiūtės-Vileniškės nuotraukos)

Table 2. The main trends of managing urban centres in foreign countries (photo by I. Gražulevičiūtė-Vileniškė)

Kryptis	Socialinės kaitos tendencijos	Architektūrinės raiškos ir paveldosaugos tendencijos	Apraiškos ir atitikmenys Lietuvos miestuose
Radikali modernizacija kaip gyvenimo sąlygų gerinimas	Pagerinamos fizinės gyvenimo sąlygos, tačiau sumenkinamas vietos savitumas ir iš dalies socialinė įvairovė	Radikali architektūrinė inovacija (modernizmo architektūra), neutrali (pilkoji) architektūra, istorinį miesto centro charakterį imituojanti (pseudoistorinė) architektūra	 <p>Vilnius, Kaunas (sovietinio laikotarpio senamiesčių modernizacija)</p>
Radikali modernizacija ir komercializacija	Iš miesto centro išstumiami gyvenamoji funkcija, ekonominio nuosmukio atveju miesto centras gali būti apleistas	Radikali inovacija, istorinių pastatų naikinimas arba rekonstrukcija, fasadizmas, aukštybiniai pastatai, gausus stiklo naudojimas fasaduose.	 <p>Vilnius (dešinysis Neris krantas)</p>
Gentrifikacija	Pagerinamos fizinės gyvenimo sąlygos, kinta gyventojų sudėtis, iš dalies išsaugomas medžiaginės aplinkos savitumas, tačiau parandama socialinė įvairovė	Restauruojami, renovuojami istoriniai pastatai, išsaugant medžiaginės aplinkos savitumą, pasitaiko kontrastingų intervencijų	 <p>Vilnius (centras, Užupis), Kaunas (centras)</p>
Miesto centras ir (ar) miestas kaip muziejus	Turizmo industrija išstumia vietos gyventojus ir smulkų verslą, miestas tampa „atrakcionų parku“ turistams. Turizmo plėtrą suderinus su gyvenamosios funkcijos ir vietos verslų palaikymu, miestas tampa „gyvu muziejumi“	Istorinių pastatų ir kompleksų kaip pagrindinio turistų traukos objekto restauravimas, saugojimas. Dėl didelių turistų srautų ir išsikelus vietos gyventojams pasitaiko istorinės aplinkos nykimo atvejų.	 <p>Trakai</p>
Integralus požiūris į miestų centrų atgaivinimą	Derinami vietos bendruomenių, visuomenės, institucijų ir verslo interesai	Istorinį miesto charakterį originaliai interpretuojanti, tačiau aiškiai laikotarpio žymę paliekanti architektūra	 <p>Visuomenės integravimo į miesto centro atgaivinimo procesą apraiškos Vilniuje, pavienės istorinės aplinkos charakterį interpretuojančios intervencijos Lietuvos miestų centruose</p>

Radikali modernizacija ir komercializacija. Radikalią miestų centrų komercializaciją jau galima vadinti istoriniu reiškiniu. Komercinės funkcijos plėtojimas Jungtinių Amerikos Valstijų miestų centruose išibėgėjo dar XIX a. Tokie komerciniai miestų centrai Niujorko pavyzdžiu imti vadinti *downtown*. Po Antrojo pasaulinio karo išaugus šalies ekonomikai, iš šių centrų buvo galutinai išstumta gyvenamoji funkcija, o pėsčiųjų eismą pakeitė automobiliai (Duany *et al.* 2000). Viešųjų erdvių komercializacija ir gyventojų išstūmimas iš dalies pasireiškė ir Europos miestuose (2 pav.).

2 pav. Miesto centro modernizavimo ir komercializavimo padariniai Šefilde (Didžioji Britanija) (I. Gražulevičiūtės-Vileniškės nuotrauka)

Fig. 2. The results of the city centre modernization and commercialization in Sheffield (Great Britain) (photo by I. Gražulevičiūtė-Vileniškė)

H. Lefebvre (2003) taip pat pastebi, kad dominuojančių pastatų tipu miestuose tampa biurų pastatai. Patirtis rodo, kad grynai komerciniai miestų centrai yra itin pažeidžiami ekonominių nuosmukių: ekonominės krizės ištikto Detroito miesto centre šiuo metu neliko nei biurus įsigijusių ar nuomojusių įmonių, nei anksčiau išstumtų gyventojų. Pastarųjų dešimtmečių komercializacijos istorinėje aplinkoje architektūrinę raišką, ko gero, geriausiai apibūdina stiklo architektūra. Stiklo architektūros masiškumui ir kuriamam susvetimėjimo jausmui apibūdinti A. Samalavičius (2008) cituoja architektūros kritiką E. Heathcote: „Visiškai stiklu dengtas pastatas tapo vieninteliu variantu <...> ir kartais atrodo, kad tai vienintelis atsakymas, kokį pavyko sugalvoti. Esminiai argumentai, kuriais pagrįstas visuotinis stiklo naudojimas – tai, kad jis permatomas, simbolizuoja prieinamumą, atrodo šiuolaikiškai, leidžia prasiskverbti šviesai, yra darnus – atrodo įtikinami. Tačiau stikliniai vestibuliai didžiųjų korporacijų būstinėse, priešingai nei išivaizduojama, nedaro jų nei permatomų, nei prieinamų.“

3 pav. Socialiai atsakinga gentrifikacija: *Le Marais* rajone Paryžiuje siekta suderinti socialinę įvairovę, ekonominę ir kultūrinę gyvybingumą bei fizinės aplinkos kokybės gerinimą (I. Gražulevičiūtės-Vileniškės nuotrauka)

Fig. 3. Socially responsible gentrification: social diversity, economic and cultural viability and revitalization of the physical environment were aimed at coexisting in *Le Marais* district in Paris (photograph by I. Gražulevičiūtė-Vileniškė)

Gentrifikacija ir jos formos. Gentrifikacija dažniausiai yra apibūdinama kaip istorinio miesto centro ar kitų istorinių gyvenamųjų teritorijų traukos paskatinta socialinė kaita, kai vidurinės ar aukštesnės socialinės klasės gyventojai keičia žemesnės socialinės klasės gyventojus (Krupickaitė ir Standl 2004; Bromley *et al.* 2005). Gentrifikacijos reiškinys yra vertinamas skirtingai, priklausomai nuo kultūrinio konteksto. Pavyzdžiui, Jungtinių Amerikos Valstijų miestuose gentrifikacija yra pasitelkiama kaip priemonė nykstančių istorinių centrų ir rajonų fizinės aplinkos kokybei gerinti ir ekonomikai atgaivinti. Klasikiniu gentrifikacijos pavyzdžiu laikoma socialinė Niujorko *Soho* rajono kaita, o radikali „amerikietiška“ gentrifikacija kartais vadinama „*Soho* efektu“. Apleistos *Soho* pramoninės teritorijos laipsniškai virto menininkų studijomis ir kultūros židiniu, o rajonui tapus prestižiniu ir pakilus nekilnojamojo turto kainoms, buvo išstumti jo atgaivinimą paskatinę menininkai ir įsikūrę turtingieji bei prabangios parduotuvės. Panašūs procesai vyko ir *Greenwich Village* bei kituose Niujorko rajonuose. Vakarų Europoje radikali gentrifikacija tiek mąstytojų, tiek visuomenės yra vertinama kritiškai ir neretai sulaukia pasipriešinimo. Pavyzdžiui, H. Lefebvre (2003) XIX a. viduryje Osmanų įvykdytus Paryžiaus pertvarkymus taip pat vadina radiklios gentrifikacijos apraiška. Europietiškos, kontroliuojamos gentrifikacijos pavyzdžiu galima įvardinti Paryžiaus *Le Marais* rajono atgaivinimo pastangas (3 pav.).

Le Marais paskelbus saugomu, jam buvo parengtas paveldo apsaugos, fizinio, ekonominio ir socialinio vystymo planas, kuriam įgyvendinti buvo skirtos valstybės subsidijos. Plano tikslas buvo *Le Marais* paversti viduri-

nės klasės gyvenamuoju rajonu, iš dalies išlaikant jo gyventojų įvairovę bei išsaugant istorinės architektūros charakterį ir užtikrinant pastatų priežiūrą bei atgaivinant vietos ekonomiką (Tung 2001). Gentrifikacijos architektūrinė raiška paprastai apima istorinių pastatų restauravimą ir renovavimą, pritaikant juos šių dienų poreikiams, taip pat pasitaiko ir kontrastingų intervencijų. Gentrifikacijos variklis yra istorinio rajono savitumas, todėl jį menkinančių sprendimų vengiama. Kaip neigiamas gentrifkacijos architektūrinės raiškos pavyzdys gali būti įvardijamas „miestas ant miesto“ Vienoje, kur pasitūrinę istorinių rajonų gyventojai savo gyvenamąjį plotą didina istorinės aplinkos mastelį keičiančiais antstatais.

Miesto centras kaip muziejus. Istoriniai miestų centrai – jų medžiaginė aplinka ir savitumas – turizmo industrijoje užima ypač svarbią vietą. Teigiama istorinių centrų savitumo ir jų medžiaginio paveldo įtaka turizmo sektoriui teoriškai turėtų skatinti juos saugoti. Visgi turizmo reiškinį nagrinėjantys mokslininkai pastebi nevienareikšmišką jo poveikį medžiaginei istorinei aplinkai ir jos gyvybingumui. Esama atvejų, kai, neįvertinus nemedžiaginių veiksnių svarbos miesto centro tapatumo palaikymui, yra saugoma tik medžiaginė aplinka. Tokiais atvejais dėl didėjančios komercializacijos, kylančių nekilnojamojo turto kainų ir turistų antplūdžio vietos gyventojai ir jų vystomas smulkusis verslas pasitraukia iš istorinio centro, kuris tampa „negyvu atrakcionų parku turistams“. Klasikinis šio reiškinio pavyzdys – Venecija – rodo, kad tokia strategija ne tik lemia vietos savitumo menkėjimą, bet ir gyventojų – nuolatos besirūpinusių šeiminkų – netekusių pastatų nykimą (Fitch 2001; Tung 2001). Kaip alternatyvą vienpusiškam turistinio miesto vystymui A. M. Tung (2001) pateikia miesto – „gyvo muziejaus“ – koncepciją ir ją iliustruoja Jeruzalės Senojo žydų kvartalo atkūrimo pavyzdžiu: „Siekiant archeologines vertybes eksponuoti ir išsaugoti vietoje, buvo nutarta naujus žydų kvartalo namus statyti ant platformų, pakabintų virš atrastų istorinių sluoksnių. Žemės paviršiuje buvo nutarta statyti modernius gyvenamuosius namus, savo dizainu artimus išlikusiam tradiciniam miestovaizdžiui. Po žeme, o kartais ir po atviru dangumi miestas turėjo tapti muziejumi. Kaip ir ilgus šimtmečius iki šiol, taip ir ateityje Senasis žydų kvartalas su savo senais ir naujais namais bus uždara ir nuošali gyvenamoji vieta, tuo pat metu tarnaudama ir kaip švietimui bei pažinimui skirta atvira visuomeninė erdvė.“

Integralus požiūris į miestų centrų atgaivinimą, arba klaidų taisymas. Suvokus nedalų socialinės miestų centrų sudėties ir įvairovės, kultūrinio ir ekonominio gyvybingumo ir medžiaginės aplinkos kokybės ryšį (Vienos... 2005), istoriniams centrams ir rajonams atgaivinti

vis dažniau pasitelkiamos šiuos veiksnius integruojančios strategijos. Vakarų Europos miestuose šios strategijos dažnai taikomos radikalioms pokario modernizacijos klaidoms taisyti: užstatomos istoriniams rajonams nebūdingos didelės atviros erdvės, kuriamos bendravimą skatinančios viešosios erdvės, į miestų centrus gražinama gyvenamoji funkcija, palaikoma socialinė įvairovė, skatinamas smulkusis, vietos ištekliams paremtas verslas, vietos bendruomenių iniciatyvos, verslo sektoriaus, institucijų ir bendruomenių bendradarbiavimas.

4 pav. Pokario modernizacijos klaidų taisymas: socialinę sanglaudą skatinančios viešosios erdvės Šefilde (Didžioji Britanija) (I. Gražulevičiūtės-Vileniškės nuotrauka)

Fig. 4. Addressing mistakes of the post-war modernization: redesigned public spaces enhancing social cohesion in Sheffield (Great Britain) (photo by I. Gražulevičiūtė-Vileniškė)

Tokios strategijos įgyvendinamos daugelyje Didžiosios Britanijos miestų. Pavyzdžiui, Šefilde, įgyvendinant „Miesto širdies“ projektą, buvo sukurtos kokybiškos į centro aplinką įsiliejančios, bendravimą skatinančios viešosios erdvės (4 pav.), verslo, mokslo ir kultūrinių industrijų kvartalai. Švedijos miestų (Gothenburgo, Linčiopingo) istoriniuose centruose pokariu atvertos didelės senamiesčiams nebūdingos erdvės užpildomos istorinės aplinkos charakterį atspindinčios architektūros gyvenamaisiais namais (Fredlund 1991).

Išvados

1. Išnagrinėjus miestų centrų tvarkymo ir atgaivinimo klausimus užsienio literatūroje ir tarptautiniuose dokumentuose buvo pastebėtas didėjantis dėmesys socialinei šio reiškinio dimensijai. Ši tendencija gerai atsispindi tarptautiniuose dokumentuose: Venecijos chartijoje socialinis aspektas minimas tik epizodiškai, o naujesniuose dokumentuose, pavyzdžiui, Vienos memorandumė, Teminėje miesto aplinkos strategijoje, visuomenė ir vietos bendruomenės suvokiamos kaip neatsiejama tolesnio kultūrinio, ekonominio ir socialinio istorinės aplinkos vystymosi dalis. Užsienio autoriai, net

nagrinėdami išskirtinai paveldosaugines, architektūrinės ar urbanistines miestų centrų atgaivinimo problemas, ypatingą dėmesį skiria socialiniams ir ekonominiams veiksniams. Griežtų rekomendacijų istorinei ir naujai architektūrai derinti nepateikiama, pripažįstamas kiekvieno atvejo išskirtinumas ir pasirinkimo galimybė.

2. Išanalizavus Vakarų valstybių patirtį miestų centrų tvarkymo ir atgaivinimo srityje, galima išskirti keletą pagrindinių šios veiklos kryptių: radikali centrų modernizacija siekiant gerinti gyvenimo sąlygas, radikali modernizacija kaip komercializacijos pasekmė, gentrifikacija ir įvairios jos apraiškos, miesto centro kaip muziejaus koncepcija ir integralus požiūris į istorinių miestų centrų atgaivinimą. Pokario modernizacija ir komercializacija, paskatinusios kurti radikaliai kontrastingą ar beveidę architektūrą istorinėje aplinkoje, daugeliu atvejų sumenkino jos savitumą ir išskirtinumą. Komercializacija bei XX a. antrosios pusės pradžioje pasireiškiančios gentrifikacijos bangos kelia grėsmę miestų centrų socialinei įvairovei ir istoriškai susiklosčiusiam daugiafunkciškumui. Šių socialinių ir paveldosaugos problemų suvokimas lėmė, kad pastaraisiais dešimtmečiais Vakarų valstybėse, atgaivinant miestų centrus, bandoma integraliai spręsti tiek architektūrinės urbanistinės, tiek socialines, ekonomines ir kultūrinės problemas.

Literatūra

- Bardauskas, J.; Karčiauskas, V. 1997. *Kultūros paveldo apsauga: Reglamentuojančių dokumentų rinkinys*. Vilnius: Savastis.
- Bauman, Z. 2007. *Globalizacija. Pasekmės žmogui*. Vilnius: Apostrofa.
- Berend, I. T. 2007. Social Shock in Transforming Central and Eastern Europe, *Communist and Post-Communist Studies* 40 (3): 269–280. doi:10.1016/j.postcomstud.2007.06.007
- Bromley, R. D. F.; Tallon, A. R.; Thomas, C. J. 2005. City Centre Regeneration through Residential Development: Contributing to Sustainability, *Urban Studies* 42(13): 2407–2429. doi:10.1080/00420980500379537
- Buivydas, R. 2006. *Architektūra: pozityvai ir negatyvai*. Vilnius: Ex Arte.
- Čepaitienė, R. 2005. *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on Thematic Strategy on the Urban Environment* [interaktyvus]. 2006 [žiūrėta 2009 m. sausio 29 d.]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/environment/urban/thematic_strategy.htm>.
- Duany, A.; Plater-Zyberk, E.; Speck, J. 2000. *Suburban Nation. The Rise of Sprawl and the Decline of the American Dream*. New York: North Point Press.
- Fitch, J. M. 2001. *Historic Preservation. Curatorial Management of the Built World*. Charlottesville: The University Press of Virginia.
- Fredlund, A. 1991. *Swedish Planning in Times of Transition*. Boras: Swedish Society for Town and Country Planning.
- Friedmann, J. 2005. Planning Cultures in Transition, in *Comparative Planning Cultures* (ed. B. Sanyal) New York: Routledge, 3–25.
- Giddens, A. 2005. *Sociologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
- Krupickaitė, D.; Standl, H. 2004. Socialinė kaita (gentrification) Vilniaus Užupyje, *Urbanistika ir architektūra* 28: 165–174.
- Lefebvre, H. 2003. *The Urban Revolution*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Petrušonis, V. 2005. Vietovės kultūrinio tapatumo ontologija, *Urbanistika ir architektūra* 29(2): 55–62.
- Picard, R. 2001. *Management of Historic Centers*. London: SPON Press.
- Rogers, R.; Power, A. 2004. *Mažos valstybės miestai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Rypkema, D. 2002. *Historic Preservation and Affordable Housing: the Missed Connection*. Washington: National Trust for Historic Preservation.
- Rypkema, D. 2003. *Planning for the Future, Using the Past. The Role of Historic Preservation in Building Tomorrow's Washington, DC*. Washington: National Trust for Historic Preservation.
- Samalavičius, A. 2008. Vilniaus miestovaizdis ir nykstantis *genius loci*, *Kultūros barai* 10: 2–6.
- Southworth, M. 2001. *Wastelands in Evolving Metropolis*. Berkely: University of California. 2001.
- Tung, A. M. 2001. *Preserving the World's Great Cities. The Destruction and Renewal of the Historic Metropolis*. New York: Three Rivers Press.
- Vanagas, J. 1996. *Miesto sociologijos pagrindai*. Vilnius: Aldorija.
- Vienos memorandumas tema „Pasaulio paveldas ir šiuolaikinė architektūra – istorinio urbanistinio kraštovaizdžio valdymas“* [interaktyvus]. 2005 [žiūrėta 2009 m. sausio 29 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.kpd.lt/lt/node/93/pdf>>.

SOCIAL AND ARCHITECTURAL ASPECTS OF REVITALIZATION OF HISTORIC URBAN CENTERS: FOREIGN EXPERIENCE

I. Gražulevičiūtė-Vileniškė, V. Urbonas

Abstract

The structure and architecture of many European cities has started their development during the Middle Ages or even earlier. The historic cores gradually had become centers of contemporary cities and are constantly evolving. They are affected by the tendencies of destruction, initiatives and movements of preservation are also taking place there. The comprehensive works of rehabilitation of Lithuanian historic urban centers were carried out during the period of soviet occupation. The insularity of the Soviet empire, ideological reasons and the absence of the private property has determined certain architectural expressions and solutions for the social problems. After the restoration of the country's independence the problems and tendencies typical to Western city centers, such as commercialization and gentrification, started to appear in Lithuanian historic urban cores. This justifies the aim of the article which is to analyze the tendencies of revitalization of historic city centers in Western countries with the main attention to the social and architectural aspects.

Keywords: city center, historic environment, historic preservation, revitalization.